

Боривоје Милошевић

Универзитет у Бањој Луци, Филозофски факултет
e-mail: borivoje.milosevic@ff.unibl.org

СВЕТОСАВСКЕ ПРОСЛАВЕ У БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ ПОД АУСТРОУГАРСКОМ УПРАВОМ*

Апстракт: Организовање Светосавских свечаности са пригодним културно-умјетничким програмом у Босни и Херцеговини можемо пратити од половине XIX вијека. Послије аустроугарске окупације покрајина Светосавске прославе постају масовније и свечаније, при чему се посебно водило рачуна да програм прође у најбољем реду, како не би изазивао реакције политичких власти. Организатори свечаности најчешће су биле српске црквено-школске општине или школе. Светосавске прославе имале су свој хуманитарни, добротворни карактер, кориштене су за прикупљање средстава у корист школских фондова и сиромашних ђака. Учествовање у самој прослави сматрано је за велику част, а масовно организовање прослава, у селу или граду, сматрано је као знак чврсте националне свијести.

Кључне ријечи: Светосавске прославе, Босна и Херцеговина, Српска православна црква, Свети Сава, српско школство, Аустроугарска.

Култ Светог Саве представља један од напоштгованијих и најраширенијих култова у српском народу. Почео се ширити већ у првој половини XIII вијека, недуго по смрти српског светитеља, мада не једнаком брзином по српском етничком простору. Као првом српском архиепископу, утемељитељу независне српске цркве, просветитељу, дипломати и оснивачу неколицине знаменитих српских манастира, важних културних и духовних центара, црква је имала много разлога да пажљиво његује успомену на Светог Саву.¹

Са пропашћу српске средњовијековне државе, култ Светог Саве није ишчезао, а значај светитеља није умањило ни спаљивање његових моштију 1594. године.² Банатски Срби подигли су те године устанак против турске власти носећи на заставама лик српског светитеља. Као казну, Синан-паша је наредио да се мошти Светог Саве донесу из манастира Милешеве у Београд и спале. Тај чин требало је да уништи светитељев култ у народу, а са њим и наде за ослобођење.³ Савин култ био је, међутим, већ толико укорјењен да је спаљивање његових моштију у народу само додатно учврстило поштовање према српском светитељу.⁴

* Рад је настао у оквиру пројекта „Свети Сава у српској духовности и култури (2022-2025)“, који реализује Одељење за светосавске студије Центра за црквене студије.

1 Ћоровић 1996, 419.

2 Благојевић 2019, 272.

3 Медаковић 2016, 534.

4 Ћоровић 1996, 425.

Миграције српског становништва, притиснутог надирањем Османлија, рашириле су култ српског светитеља до најудаљенијих дијелова српског етничког простора. Познато је да један дио српског становништва Босне и Херцеговине чине потомци досељеника из источне Херцеговине и Црне Горе, крајева у којима је култ Светог Саве био веома жив и укоријењен у народу. Ти досељеници доносили су са собом елементе култа у Босну и Херцеговину, оживљавали га или уводили тамо гдје није постојао. Тиме се објашњава постојање култа у оним удаљеним српским етничким областима веома удаљеним од крајева у којима је Свети Сава непосредно дјеловао.⁵ Величајући прошлост оличену у држави Немањића, уздижући култ и ширећи легенду о Светом Сави, српска црква учинила их је бесмртнима и баштином цијелог народа.⁶ Народна традиција, кроз поистовјећивање цркве и државе, борбу за независност и слободу поистовјетила је са борбом за православну вјеру.⁷ Култ Светог Саве постепено је добио толико широке размјере да је надмашио и потиснуо култове других хришћанских светаца.⁸ Почевши од XVI вијека можемо пратити историјска свједочанства да Свети Сава није поштован само међу православнима, већ су му и муслимани указивали велику пажњу и поштовање.⁹ Обилазећи Милешеву половином XIX вијека руски дипломата Александар Гилфердинг увјерио се колико је поштовање манастир уживао међу православнима, али и другим конфесијама. Када је упитао неког сељака у чему је разлика између шокаца (католика) и ришћана (православних), добио је следећи одговор: „Шокци вјерују у Рим – папу, ми у Св. Саву“.¹⁰

Најранији подаци о прослављању Светог Саве сежу у 1735. годину и српску школу у Сремским Карловцима.¹¹ Након што је у Београду 1808. године основана Велика школа, на звону посебно изливеном за њене потребе нашао се и лик Светог Саве.¹² У Земуну је 1812. године основан црквено-школски фонд, у чијим правилима је било одређено да се Свети Сава празнује као покровитељ и заштитник српских школа.¹³ Кнез Милош Обреновић је 1823. године наредио да се у свим српским школама Свети Сава обилежи као школска слава.¹⁴ Светац је 1839. године свечано прослављен у школској згради у Сегедину захваљујући залагању тамошњег проте и катихете Павла Стаматовића.¹⁵ На приједлог Атансија Николића, Свети Сава је 1840. године установљен за школску славу одлуком Совјета Књажевства Србског.¹⁶ Свети Сава је први пут прослављен у Шибенику 1846. године.¹⁷ Главни школски инспектор Кнежевине Србије Платон Симоновић наредио је 1853. године да се у свакој школи налази икона са ликом светитеља.¹⁸ Исте године је Данило Медаковић уводни текст у *Србском дневнику* посветио важности обилежавања Светог Саве.¹⁹ На Цетињу је прва прослава Светог Саве,

---

5 Филиповић 2008, 253–261.

6 Бодрожић 2012, 117.

7 Исто, 120.

8 Бранковић 2020, 61–73.

9 Зигојевић 2014, 22.

10 Гилфердинг 1996, 198.

11 Поткоњак 2001, 64.

12 Исто, 67.

13 Јовић 2016, 85–88; Веселиновић 1908, 26.

14 Поткоњак 2001, 67; Веселиновић 1908, 48.

15 Дурковић-Јакшић 2011, 21–26.

16 Танеска 1998, 5–20; Веселиновић 1908, 51.

17 Веселиновић 1908, 58.

18 Поткоњак 2001, 68.

19 *Србски дневник*, бр. 4, 14. јануар 1853.

као школске славе, забиљежена 1856. године.²⁰ Карловачка гимназија је први пут 1860. године прославила Светог Саву као славу на иницијативу Никанора Грујића.²¹

Према једном новинском извору, Светосавска прослава одржана је у Сарајеву још 1851. године. Након црквене литургије, коју је водио владика Игњатије, свечаност је настављена у школи у присуству ученика и њихових родитеља. Свечану бесједу одржао је учитељ Ђорђе Маргетић који је том приликом упозорио присутне на значај просвјете и да се „обазру на просвештене народе у Европи, а и на осталу своју браћу у Србији, где скоро свако обштво има своју школу и цркву, а које нема, ревностно се труди да што пре оснује и подигне, знајући да је то једино средство, којим се може до народног блага доћи“.²² *Србски дневник* извјестио је 1857. године да је Светосавска свечаност у Сарајеву одржана у присуству великог броја грађана и особља хабзбуршког конзулата.²³ Наведени подаци показују да упркос неким наводима, Светосавска прослава у Богословији у Бањој Луци 1867. године није била прва такве врсте у Босни и Херцеговини, што ипак не умањује њен историјски значај. Светковина, организована годину дана по оснивању Богословије, окупила је мноштво грађана и представника црквено-школске општине. Освећени су кољиво и водица, како обичаји налажу те су громко отпјевани „Многаја љета“ и „Ускликнимо с љубављу“. Потом су ученици бесједили о историјском значају Светог Саве, Немање и цара Душана. Од присутних је затражено да не жале „преполовити своје имање подижући просвету и свету науку која је кадра црно незнање од нас у бездан стерати, густу таму с очију скинути и учинити нас да будемо људи међу људима“.²⁴ Српска школа у Травнику прославила је 1867. године Светог Саву, након чега је одржан полугодишњи школски испит.²⁵

У Босни и Херцеговини је 1879. године радило тек 56 српско-православних школа са 75 учитеља и око 3.500 ђака оба пола.²⁶ О културном нивоу становништва свједочи податак да је у земљи према првом попису било тек три одсто писмених.²⁷ Нови школски систем се изграђивао у складу са укупном аустроугарском политиком и основним циљевима окупације. Поред чисто образовних, државне школе имале су снажну васпитну улогу у формирању лојалних и оданих аустроугарских поданика. Полазећи са становишта да школа није само образовна, већ и васпитна установа, окупационе власти су велику пажњу посветиле управој овој функцији школе. Увиђајући да су конфесионалне школе темељ националног и културног напретка Срба у покрајинама, управа је систематски отежавала и ометала њихов рад, а учитеље прогонила често их оптужујући за противдржавну пропаганду.²⁸ У намјери да строго контролише учитељски кадар влада је донијела уредбу да су свештеници, који су у Босни и Херцеговини жељели вршити духовну службу или се запослити као учитељи, морали бити припадници ових земаља, односно аустријски или угарски држављани. Свештеници из иностранства су се могли пустити на духовничке или свјетовне функције у Босни и Херцеговини само на приједлог владе у Сарајеву и са дозволом Заједничког министарства финансија.²⁹

20 Веселиновић 1908, 63–66.

21 Руварац 1921, 222–230.

22 *Србске новине*, бр. 17, 13. фебруар 1851; Веселиновић 1908, 66.

23 *Србски дневник*, бр. 8, 27. јануар 1857.

24 *Светосавска светковина у Банјалучкој Богословији*, Нови Сад 1867; *Политика*, бр. 10.744, 23–26. април 1938.

25 Папић 1978, 43.

26 *Школски вјесник*, год. I, бр. 2, 1894, 52.

27 Папић 1972, 7.

28 Матић 2008, 76–77.

29 *Zbornik zakona i naredaba za Bosnu i Hercegovinu—godina 1885*, Sarajevo 1885, 118–120.

Упркос напорима државе, школска мрежа у Босни и Херцеговини развијала се споро. За подизање школских зграда влада је од 1879. до 1906. године потрошила 1.802.000 круна, док је за изградњу казних завода само до 1891. године издвојено 1.600.000 круна.³⁰ У току Калајеве управе за издржавање основних школа утрошено је укупно 5.568.891 круна, а само у буџету за 1903. годину планирана средства за потребе босанскохерцеговачке војске износила су 5.265.110 круна.³¹ Рачунајући према попису становништва из 1895. године једна народна основна школа је долазила на 4.455 становника.³² Број основних школа у покрајинама, у односу на број становника и површину земље, био је знатно мањи поређећи га са земљама из окружења (у Србији је једна основна школа долазила на 2.264 становника).³³ Буџет за основне школе 1906. године износио је 1.208.219 круна, док је за потребе жандармерије исте године предвиђено готово три пута више новца – 3.753.189 круна.³⁴ Од укупног броја становника, неписмених је 1910. године у Босни и Херцеговини било чак 87.84 одсто.³⁵

Образовање младих током аустроугарског периода престало је да буде један од главних задатака цркве, као што је био случај у ранијем османском времену. Српским конфесионалним школама управљао је снажан трговачки staleж, свјестан да просто изучавање псалтира и часловца није у складу са потребама новог доба. Међу православним свештенством постојала је јака свијест о потреби школовања што већег броја младих, као здравог темеља боље будућности Срба. Црквена штампа је истицала српску народну школу као главни расадник народне просвјете те да од ње зависи опстанак и развитак сваког, па и српског народа. У школи је лежала снага и моћ „јача и од најјачих топова“. Наглашавано је како је код Срба народни живот традиционално чврсто везан уз православну цркву те стога српска народна школа у будућности мора остати вјероисповједна школа, јер само од такве школе може бити опште користи. Међутим, није било довољно тек признати важност српској школи, од народа се тражило да их што свестраније и у свакој прилици помаже.

Судећи према тексту објављеном у *Босанској вили* 1890. године, Срби из Босне и Херцеговине још нису у потпуности схватили значај школе, јер је већина становништва према њој била равнодушна. Критикована је немарност појединих црквено-школских општина јер нису градиле школске зграде и родитеља који нису слали дјецу у школу. „Многе српско-православне општине мисле да су своју дужност учиниле ако подигну цркву, а према српској школи сасвијем су равнодушне, (...). Али за очување вјере и народности данас су велика сила школе у народном духу, с тога их треба на све стране подизати и о њима се више старати, јер дјеца не могу остати невоспитана, а не могу се учити у пољу, већ само у лијепим зградама и српским школама“, наводи се у тексту. Зворнички свештеник Драгомир Остојић је као главне проблеме српских школа у земљи, осим материјалне оскудице, сматрао учестало премјештање учитеља из једне у другу школу и нередовно похађање наставе од стране ученика.³⁶ Примјетно је да су у оним мјестима у којима су постојале конфесионалне и државне (комуналне) школе, дјеца и родитељи радије за образовање бирали српске школе.³⁷ Српске основне школе биле су

30 Богићевић 1975, 244.

31 Islamović 2008, 34.

32 *Izвјештај о управи Босне и Херцеговине за 1906*, Zagreb 1906, 137.

33 Islamović 2008, 35.

34 *Izвјештај о управи Босне и Херцеговине за 1906*, Zagreb 1906, 144, 218.

35 Богићевић 1975, 300.

36 *Босанско-херцеговачки источник*, год. IV, бр. 6, 1890, 235–238.

37 У Љубушком котару се налазило 12 комуналних школа које су похађала само четири ђака српске националности, док је једну српску школу похађало 23 српских ученика. У котару Столац

заслужне за вјерско и национално васпитање младих, јер се у њима обраћала нарочита пажња на вјерску науку, српски језик и историју српског народа. Штампана је позивала српске свештенике да свако у свом родном крају помогне при оснивању читаоница, јер „кад се народу омили књига, омилиће му се и сваки напредак. Оснивајући читаонице, створили би од наше омладине вриједне и дичне карактере, (...) грађане који би били од користи и народу и држави“.³⁸

Оснивање „Друштва Светог Саве“ у вези је са широком националном акцијом Србије у Старој Србији и Македонији. На челу друштва налазио се Главни одбор са сједиштем у Београду. У члану бр. 1. правила друштва наводи се како је друштво основано са задатком да „шири просвету и негује национално осећање и врлине у српском народу“. Тај задатак ће вршити путем издавачке дјелатности, подизања и помагања школа и новчаном помоћу.³⁹ Имајући у виду да је Србија 1881. године са Аустроугарском потписала „Тајну конвенцију“, којом се између осталог одрекла сваке националне пропаганде у Босни и Херцеговини, друштво је развило скромну акцију на том простору. „Друштво Светог Саве“ је 1887. године покренуло први број часописа *Братство*. Уредништво часописа је ставило себи у задатак да објављује чланке у којима су се описивале области које је насељавао српски народ, важни историјски догађаји, биографије знаменитих Срба, али и текстови патриотског, моралног и поучног карактера. *Братство* је велику пажњу посвећивало историјским догађајима у Босни и Херцеговини, опису појединих географских области те објављивању народних пјесама, приповјетки и умотворина.⁴⁰ Позив „Друштва Св. Саве“ српским писцима да буду активни у припреми часописа био је објављен и у српској штампи у Босни и Херцеговини. Редакција је напоменула да аутори чланака имају на уму патриотски задатак који је друштво ставило пред себе, тј. „да шири просвјету и негује национално осећање и врлине у српском народу“.⁴¹ Међу утемиљивачима „Друштва Св. Саве“, осим неколицине трговаца, учитеља и љекара из Босне и Херцеговине, налазило се више истакнутих православних свештеника: Вид Ковачевић, Душан Кеџмановић, Милутин Ескић, Мирко Маџура, Душан Мачкић, Ђорђе Будимир и митрополит Ђорђе Николајевић.⁴² Почетком 1888. године Главни одбор друштва је код уредништва листа *Учитељ* у пола цијене претплатило друштво на 26 примјерака овог листа за учитеље у неослобођеним крајевима. Међу њима се налазе имена неких српских свештеника-учитеља из Босне и Херцеговине: Саве Пјешћића из Дервенте, Петра Мирковића из Бихаћа, Ђорђа Раце из Вишеграда, Атанасија Трифковића из Власенице, Николе Адамовића из Бутојна, Милоша Зеца из Горажда, Стевана Делића из Требиња и Јована Ковачевића из Мостара.⁴³ Аустроугарска управа је са великим подозрењем гледала на рад овог друштва, па је 1892. године упозорила све котарске испоставе да је босанским становницима, без обзира на

комуналну основну школу је похађао један Србин, док су истовремено у српску народну школу ишла 84 ученика. Фочанску државну школу је похађало 21 српско дијете, а српску-конфесионалну школу у том мјесту 85 ученика. У Требињу се у комуналној школи налазио 71 ученик српске националности, док је наставу у српској школи похађало 193 дјеце; *Шематизам српске православне епархије Захумско-херцеговачке за годину 1912*, Сарајево 1912, 9–36. У 15 мјеста Бањолучко-бихаћке епархије у којима су упоредо радиле конфесионалне и државне школе, српске је с почетка XX вијека похађало 1.434, а државне упола мање ученика; Крајчић 1987, 185.

³⁸ *Босанско-херцеговачки изворник*, год. VIII, бр. 8, 1894, 305.

³⁹ Војводић 1999, 7–8, 17.

⁴⁰ Као сарадници часописа из Босне и Херцеговине јављали су се: Владимир Ђоровић, Миленко Филиповић, Васо Глушац, Осман Нури Хаџић, Васо Чубриловић, Светозар Ђоровић и многи други.

⁴¹ *Изворник*, год. XIX, бр. 6, 1905, 186.

⁴² *Споменица Друштва Светог Саве (1886–1936)*, Београд 1936, 219–221, 222–223.

⁴³ Исто, 387.

вјероисповјест, најстроже забрањено постати члановима „Друштва Св. Саве“ у Београду.⁴⁴

Традиционалне светосавске школске приредбе представљале су важан чинилац у развоју школства међу Србима те очувању националне свијести и родољубља. „Светосавска бесједа поста насљедницом збора и сијела, па сад треба својски да је пригрлимо и да се заузмемо, те да се на свима странама приређује гдје год има Срба. Тиме ћемо постићи да српски дух неће клонути, јер ће се држати разни поучни говори, који ће будити српску свијест, храбриће нас да у сваком племенитом, корисном, а тешком подuzeћу не малакшемо, него да смјело напријес ступамо“, појашњава се у једном чланку из 1886. године значај Светосавских прослава.⁴⁵ Представљале су снажан израз националне самобитности, али уједно и свечану манифестацију српства, православља и повремено презира према Аустроугарској.⁴⁶ „Нема Србина, које не зна ништа о том светитељу! Та и оно мало дјетенце, што још ни у школу није пошло, знаде вам за то име и оно га цијени и поштује. То је дан, што неизмјерном снагом утиче на сваког Србина, подсећа га на његову славну прошлост, одушевљава га у сваком племенитом подuzeћу, подиже га у неки особити занос и улијева наду у бољу српску будућност“, наводи се у извјештају са Светосавске прославе у Мостару из 1890. године.⁴⁷ Српска штампа је истицала заслуге Светог Саве за културно јединство српског народа: „Пет стољећа иза несретне погибије косовске – народ српски је још вазда у културној заједници и та културна веза је још увијек силна и снажна, да одоли нападају и да не да, да народ клоне, падне и да га нестане“.⁴⁸

Организатори, најчешће српске конфесионалне школе или црквено-школске општине, настојали су Светосавским прославама дати што свечанији изглед, па су виђенијим гостима и учесницима на вријеме упућивали посебне позивнице из којих сазнајемо мноштво детаља о програму ових светковина. Свечаности су најчешће имале три дијела: извођење Светосавске химне (*Ускликнимо с љубављу*) и пригодне бесједе од стране угледнијих чланова српске заједнице; позоришни комад и на концу српске народне игре и гусларски наступ. По правилу, извођени су комади најугледнијих српских књижевника, попут Алексе Шантића, Ђуре Јакшића и Змај Јове Јовановића. Светосавске свечаности махом су одржаване у просторијама српских школа или угледнијим хотелима, односно простору који је могао примити већи број званица и гостију. Неизоставно је било прикупљање добровољних прилога у корист сиромашних ђака и за оправку старих или подизање нових школских и црквених зграда. У штампи су потом уобичајено објављивани спискови приложника са прецизним износом дарованог новца и јавне захвале онима који су подржали хуманитарне акције. Музичку пратњу приликом Светосавских светковина давали су чланови локалних српских пјевачких друштава. Локална црквено-школска општина именовала је посебан одбор састављен од најугледнијих чланова који је имао задатак да набави новац и организује Светосавску прославу. Богатије црквено-школске општине по правилу су трошиле више новца и организовале свечаније приредбе.⁴⁹ Ипак, и оне мање и сиромашније средине настојале су, колико су им могућности дозвољавале, достојанствено обиљежити велики празник, са богатим програмом у којем су доминирали наступи ученика и обавезним прикупљањем добровољних прилога.⁵⁰ Тако у једном

44 АБиХ, Земаљска влада, през. бр. 521, 7. VI 1892.

45 *Босанска вила*, год. II, бр. 2, 1886, 27.

46 Садак 2010, 52.

47 *Босанска вила*, год. V, бр. 3, 1890, 45.

48 *Српска ријеч*, бр. 7, 13/26. јануар 1906.

49 АСАНУ, Историјска збирка, бр. 14.714/1–45.

50 *Босанскохерцеговачки изворници*, год. VII, св. 4–5, 1893, 192–194.

занимљивом допису из Чајничка читамо како је ово мало и забачено мјесто годинама „спавало“, док се српски народ „по угледним и свјесним мјестима поносне Босне и Херцеговине давна већ пробудио од петстољетне чаме у мраку и незнању“. Као разлог зашто се у Чајничу тек од 1890. године приређују Светосавске прославе наводи се касно оснивање српске конфесионалне школе и недостатак квалитетних учитеља.⁵¹ Светосавске свечаности одржаване су и у српским школама при појединим православним манастирима.⁵² Вјерски и етнички састав становништва поједине средине није био пресудан у вези одржавања Светосавских прослава, тачније, организоване су и у варошима у којима су Срби чинили мањину. На лијепом гласу биле су Светосавске свечаности из Тешња које је посјеђивао народ из Добоја, Маглаја и Прњавора.⁵³

У јутарњим часовима у цркви је најприје служена литургија, а потом би у пратњи народа омладина са српским заставама кретала ка школи која би за ову прилику била посебно уређена. Обично би на почетку школске прославе у поздравном говору неко од локалних свештеника или учитеља бесједио о значају Светог Саве и уопште школе и образовања за српски народ. Бесједа је почињала свечаним извођењем Светосавске химне. Истицано је како је прошло вријеме када је српски народ са мачем у руци бранио своју свету вјеру, а наступило доба када се Српство морало чувати с пером у руци.⁵⁴ Централно мјесто у прослави имала су школска дјеца која су пјевала, глумила и рецитовала. Потом је слиједио наступ гуслара обучених у српске народне ношње и увијек топло поздрављених од окупљеног народа. „У Србина пјесма а без гусала скоро се не може ни замислити. Гуслар уз гусле гудио је по зборовима и сјелима, опјевао је наше јунаке, војводе, краљеве и царе; увјенчао их вијенцима славе, (...). Гуслар је разнио српско име на далеко, сачувао нам је наше неоцијењено благо народне пјесме и гусле с којима се данас Србин поноси и дичи“, писао је учитељ Стево Калуђерчић.⁵⁵ „Али најдивнији приказ бијаше, кад се оно диже завјеса, а указа се српски гуслар – Перо Пузић – гологлав; прекрстио ноге, у лијевој му руци гусле а у десној танено гудало; а око њега полегло 5-6 момака и неколике дјевојчице као анђелчићи. Па тек кад је дигао својим јуначким гласом пјевати, не вјерујем, да је било Србина, а да му срце није брже и силније куцати стало“, наводи се у извјештају из Босанског Петровца из 1896. године.⁵⁶ Слично уسخићење поводом наступа гуслара видимо у извјештају из Брчког из 1890. године: „Кад се гусле чуше, рекао бих да је нека натприродна моћ завладала у души сваког Србина, јер овлада свуда највећа тишина. У тим заносним тренуцима сјећа се сваки многих, веселих и тужних успомена уз прошлости српске, јер гусле су живи свједок свега оног, што је некад било. Оне су тијесно скопчане са историјом српског народа, те с тога и слушамо најрадије из уста гусларевих веселе и тужне дане минуле прошлости наше“.⁵⁷ Важан дио Светосавске прославе заузимало је извођење неке пригодне позоришне представе, најчешће са историјском тематиком.⁵⁸ Занимљиво да је у неким срединама извођен

51 *Босанска вила*, год. V, бр. 6, 1890, 93.

52 *Босанскохерцеговачки источник*, год. VII, св. 1–2, 1893, 61.

53 *Школски лист*, год. XXII, бр. 2, 15. фебруар 1890, 33–34.

54 *Босанско-херцеговачки источник*, год. V, бр. 4. и 5, 1892, 197.

55 *Босанска вила*, год. II, бр. 2, 1886, 26.

56 *Босанскохерцеговачки источник*, год. X, св. 1–2, 1896, 55.

57 *Босанска вила*, год. V, бр. 3, 1890, 46.

58 Илустрације ради, сачуван је програм Светосавске прославе одржане у Пурачићу код Тузле 1914. године, који је претходно одобрио Котарски уред у Тузли: 1. Ускликнимо–духовна пјесма, 2. Отац–В. Илић, декламација, 3. Богови силни–С. Каћански, пјевање, 4. Пећина на руднику–В. Илић, декламација, 5. Зора–марш, А. М. Дојл, свирање, 6. Косовска апотеоза–Б. Нушић, 7. Кир Јања–шаљива игра у три чина–Ј. Ст. Поповић; АСПЕЗТ, Српска православна црквено-школска

Кочићев *Јазавац пред судом*.⁵⁹ У вечерњим часовима у порти цркве играло се коло, најчешће до касно у ноћ.⁶⁰

Током приређивања прослава посебно се водило рачуна да све протекне у најбољем реду и без инцидента, како аустроугарске власти не би имале разлога да интервенишу или праве сметње приликом наредних светковина. Светосавске прославе су кориштене и као згодна прилика за прикупљање добровољних прилога за опремање српске школе или локалне књижнице. Један дио новца издвајао се за помоћ сиромашним ученицима приликом набавке књига и одјеће.⁶¹ Тако је, примјера ради, на Светосавској забави у Приједору 1891. године забиљежено око 450 приложника од којих је сакупљено 870 форинти, што је било довољно новца за полугодишње плате троје приједорских учитеља и једног хоровају.⁶² Исте године је у варошици Љубињу, приликом друге по реду Светосавске свечаности, 187 дародаваца прикупило 450 форинти.⁶³ У Мостару је 1890. године чак 343 приложника даровало 2.348 форинти. Организатори свечаности љубазно су се захвалили родољубивим приложницима: „Бог вам приношене жртве на корист српско-православне сиромашне школске ђеце обилато наградио, и убудуће потпомагали не само српску школу већ и друге корисне и племените установе, које би мило нам Српство водиле срећи и напретку“.⁶⁴ Српска штампа је много пажње посвећивала дародавцима редовно објављујући њихова имена и суму новца коју су поклонили. Извјештај са Светосавске прославе из Сарајева 1892. године указује да су се осим српских свештеника, учитеља и трговаца, међу дародавцима налазили представници аустроугарске администрације (барон Јохан Апел, барон Хуго Кучера и други), али и поједини муслимани и Јевреји.⁶⁵ Међу приложницима често налазимо имена угледних српских трговаца из Трста.⁶⁶

Круна сваке прославе била је Светосавска бесједа, која је обично препуштана угледним јавним радницима или књижевницима из средине у којој се свечаност организовала. Тако је у Мостару ова част често припадала пјеснику Алекси Шантићу, а у Сарајеву управнику српских школа Стеви Калуђерчићу. У свакој бесједи, на првом мјесту, истицане су историјске заслуге Светог Саве за утемељење самосталне српске цркве и развој школства, рад на подизању православних цркава и манастира те његове дипломатске вјештине. Уобичајено је позивано на српску слогу и солдарност, посебно тамо гдје је заједничким радом или одрицањем требало постићи неки општи циљ у корист школе и цркве: „Оне новце што ћемо на општу корист дати ви бисте их опет и без тога потрошили без икакве хасне; али давајући их на општу цјелу опет ћете их себи дати, и покрај тога имаћете награду од Бога, а од свијета славу и пофалу“, наводи се у бесједи владике зворничко-тузланског Дионисија одржане у Брчком 1891. године.⁶⁷

Српска заједница је позивана да се максимално ангажује на подизању нових школа и просвјетивању народа: „Прошло је оно вријеме, кад су наши стари са мачем у руци бранили свету вјеру и народност српску; а настало је вријеме, кад се ми морамо да

општина Пурачић, 1914, кутија 24, досије 115, предмет 11.

59 *Народ*, бр. 367, 29. јануар/11. фебруар 1914.

60 *Босанска вила*, год. V, бр. 3, 1890, 46–47; Исто, год. V, бр. 5, 1890, 77–78; Исто, год. V, бр. 6, 1890, 93–94.

61 Исто, год. V, бр. 2, 1890, 31.

62 Саџак 2010, 43.

63 *Босанска вила*, год. VI, бр. 9–10, 1891, 158.

64 *Босанска вила*, год. V, бр. 6, 1890, 96.

65 Исто, год. VII, бр. 9, 1892, 144.

66 Исто, год. V, бр. 10, 1890, 161.

67 *Босанскохерцеговачки изворник*, год. V, св. 1–2, 1891, 6–9.

боримо против наших душмана са пером у руци“.⁶⁸ „Пушка и сабља данас нам не треба, на то новце не морамо трошити, већ на српску књигу и науку, ако нас књига не одржи и не очува нам српско име, вјеру православну и српски језик – пушка и топ неће – јер смо слаби према другима да се боримо. Угледајте се на наше старе, чујте колико су они жртвовали за српску школу па им се ево и данас имена њихова са поштовањем спомињу“.⁶⁹ „Школа је темељни камен људству у сваком погледу, што хоћеш племенитога у школи је. Школа је извор свима гранама рада – културе људске; школа је мати, која својим упутством и знањем у срца наше дјеце улијева оно, да би служили и Српству и човјечанству на корист“, рекао је парох факовићки Теодосије Поповић на Светосавској бесједи 1892. године у Сребреници, закључивши: „Сви народи школу љубе и од ње се уче па науче, па зато и ми Срби наглимо да напредујемо, јер брза ријека поред нас тече па да не би ни вазда и опет остали на бријегу несреће, мрака и незнања, те да нас потомци наши не куну и мртве у гробовима, (...). Чувајте своју вјеру, језик и народност, та три најдража аманета наших прађедова, љубите школу, учите се у њој и ви и ваши млађи, синови и кћери“.⁷⁰ Приликом прве Светосавске бесједе у Мостару, одржане 1887. године, Игњат Гатало је позвао присутне да не забораве на свету дужност „да добровољним прилозима потпомогнемо сиротну нашу српску школску дјецу, која ће нам, уздам се, ваљати и стоструки зајам вратити. Зато, поштовани родољуби, које Вас је Бог имањем обдарио, помозите сироту српску дјецу, те ћете себи још за живота начинити кућу бесмртности“.⁷¹ „Нигдје у Српству нијесу тако важне и значајне Светосавске бесједе као у Босни и Херцеговини. Осим моралне користи за српски народ и српске школе, донесу оне и материјалне користи, особито за мање српске школе. Има их доста, које се издржавају само прилозима са Светосавских бесједа“, упозоравала је штампа.⁷²

Светосавске бесједе биле су прилика да се народ уједно позове на лојалност монархији и аустроугарским властима: „Гајите у срцу свом пламену љубав, оданост и послушност према Његовом ц. и кр. Величанству Цару и Краљу нашем Францу Јосифу првом, као и према његовим властима, међу којима прво мјесто заузима Висока Земалска влада наша, која се родитељски заузима о нашем напретку; имајте дакле на уму, да је царска власт на земљи представништво Божије власти“.⁷³ Истицана је и државна брига о школама и просвјети уопште: „Ето вам живе свједоцбе тога старања њиховога о нама, тијех горостаснијех зграда и богатих намјештаја њихових, а све ради ваше ђачке угодности. Зато кликните из благодарног срца свог: да живи Њ. Величанство, наш премислостиви цар и краљ и господар Франц Јосиф I. Да живи преузвишени г. министар пл. Калај!“⁷⁴

Родитељи су упозаравани да дјецу васпитавају у духу побожности и поштовања православља и црквених закона. „Не вриједи прикупљати блага и богатства, а не старати се, да се дјечи духовног блага, побожности и врлине у аманет остави. Богатство је с правдом стечено лијепа ствар, али је још љепше васпитање у духу вјере и цркве православне. Оно је више средство за живот, а ово је накит, који краси и уздиже човјека, као створење морално“, наводи се у једној бесједи из 1888. године.⁷⁵ Приликом четврте

68 Исто, год. V, св. 4–5, 1891, 197.

69 Исто, год. IV, св. 1, 1890, 41–42.

70 Исто, год. VI, св. 12, 1892, 571–572.

71 *Босанска вила*, год. II, бр. 3, 1887, 47.

72 Исто, год. XVII, бр. 3, 1901, 59.

73 *Босанскохерцеговачки источник*, год. IV, св. 2, 1890, 88.

74 Исто, год. VII, св. 1–2, 1893, 42.

75 *Дабробосански источник*, год. II, бр. 11–12, 1888, 175.

по реду Светосавске прославе у Градаццу 1891. године, протојереј Васо Поповић позвао је присутне да поштују своје великане, јер народ који не умије поштовати заслужне великане „није достојан ни да их има“, а народ који се сјећа „својих великих и славних људи, својих добротвора, својих јуначких предака“, није изгубљен, „тај је народ свјестан себе и свога имена“. Поповић је закључио да сваки поштени Србин своје светиње треба да чува и брани, а туђе поштује и не вријеђа, „јер туђе нападати и вријеђати није поштено, ни човјечански, а стојати на бранику својих човјечанских права и народних светиња, то је јуначки, то је српски“.⁷⁶

Крајем XIX вијека обиљежавање Светог Саве је попримило масовне размјере. Према писању *Источника* 1891. године одржане су 23 Светосавске приредбе са бесједом, махом у корист локалних школских фондова или сиромашних ђака.⁷⁷ *Босанска вила* је 1899. године објавила вијест о 36 прослава у многим мјестима широм земље.⁷⁸ Годину дана касније, исти лист са поносом истиче како „знамените српске забаве о Св. Сави“ све више продиру чак и у села, гдје год има српских школа: „По томе се види колико вриједи српска школа као главни и најтврђи ослонац и будилник српске свијести у овијем земљама“.⁷⁹ Светосавске прославе су биле посебно свечане и окупљале су велики број званица у Богословији у Рељеву. По завршетку црквеног обреда, којем су масовно присуствовали сељаци из Рељева и околине, а често је неком од богослова препуштана част да одржи пригодну бесједу.⁸⁰

Увиђајући значај Светосавских прослава митрополит Георгије Николајевић је 1888. године упутио свештенству и црквено-школским општинама упутства како треба организовати и прославити овај празник.⁸¹ Митрополит Серафим Перовић је важност Светосавских свечаности видио најприје у чувању и јачању српске национале свијести. „Јер се том успоменом одржао наш српски народ и што год се више буде развијала, што год боље буде јачала та света успомена у срцу Србина и Српкиње, тим ће се већма разгорјевати све то жешћа и жешћа љубав према православној вјери, према српској народности, према својој школи и књици, тим дојиљама Српства, тим аманетима Св. Саве“, наводи се у једној окружници митрополита Перовића.⁸² Српски учитељ и један од оснивача часописа *Босанска вила* Стево Калуђерчић, заузимао се да српски народ што јаче „пригрли“ Светосавску прославу, као неку врсту наслиједнице народног збора и сијела: „Тиме ћемо постићи, да српски дух неће клонути, јер ће се држати разни поучни говори, који ће будити српску свијест – храбриће нас, да у сваком племенитом, корисном, а тешком подузећу не малакшемо, него да смјело напријед ступамо. Овим начином кроз неколико година Св. Сава славиће се у цијелом Српству као слава, не само школска, него и цијелог народа“.⁸³ Калуђерчић додаје како су овакве светковине биле добра прилика да се прикупе добровољни прилози за подизање нових српских школа и српске просвјете уопште: „Народу који нема својих школа, нема никакове ни будућности, и само гдје су ваљане

76 *Босанскохерцеговачки источник*, год. V, св. 3, 1891, 85–87.

77 Ради се о сљедећим мјестима: Прњавор, Крупа, Доњи Вакуф, Тешањ, Коњиц, Дервента, Модрича, Мостар, Фоча, Вишеград, Чајниче, Бихаћ, Ливно, Босанска Градишка, Босански Нови, Варцар Вакуф, Чађавица, Зворник, Градацац, Бијељина, Високо, Бања Лука и Брчко; Исто, год. V, св. 1–2, 1891, 70.

78 *Босанска вила*, год. XIV, бр. 2, 1899, 32.

79 Исто, год. XV, бр. 2, 1900, 32.

80 *Источник*, бр. 1–2, 31. јануар 1900, 24; Исто, бр. 1, 31. јануар 1905, 27; Исто, бр. 1, 31. јануар 1906, 16.

81 Руварац 1898, 112.

82 *Босанско-херцеговачки источник*, год. IV, бр. 2, 1890, 51–54.

83 *Босанска вила*, год. II, бр. 2, 1886, 27.

народне школе, онде је и држава ваљана и снажна, данас није снага у мачу него у перу, јер памет царује а снага кладе ваља“.⁸⁴ У штампи је истицан значај прослава, а сви грађани су без изузетка позивани да се помогну око њихове организације: „Сви Срби у Босни треба да се заузму око Светосавске бесједе, тиме ће се српски дух све више и више будити. Српство ће у једном правцу радити, ујединићемо се душевно, а нашем просветитељу и учитељу Сави подићи ћемо вјечни споменик, који ће трајати докле год је Србина“.⁸⁵

Земаљска влада је са великим неповјерењем гледала на одржавање Светосавских бесједа налазећи у њима повремене знакове „великосрпске пропаганде“. Обзиром да је традиција Светосавских прослава у српским школама утемељена још средином XIX вијека, власти се нису усуђивале да је прекину, јер би изазвале велико незадовољство Срба. Ипак, проводила се строга цензура програма Светосавских бесједа и других сличних националних приредби.⁸⁶ Француски публициста и историчар Андре Бар сматрао је Светосавске приредбе моћним средством у васпитању народа и очувању народне свијести, због чега су власти према њима заузимале негативан став. Срби су, према његовом мишљењу, представљали највећу опасност по аустроугаску управу, најприје због своје вјере, а затим, због свога националног духа, који је био прожет тежњом за независношћу.⁸⁷

Обзиром да се програм за овакву врсту свечаности унапријед морао пријавити властима, цензори су често брисали оне дијелове програма у којима се величало српско име, национална историја, традиција и сл. Српска православна црквено-школска општина у Модричи организовала је 1886. године прву Светосавску забаву. Сваке наредне године притисак власти бивао је све већи, па је тако 17. јануара 1888. године Котарски уред у Градачцу обавјестио општину да им враћа распоред Светосавске забаве заказане за 26. јануар те године и од црквено-школског одбора захтјева да свих 17 тачака програма прецизно назначи у распореду и поново поднесе властима на одобрење.⁸⁸ У једном извјештају из 1893. године влада је нагласила да су Срби уобичајили да на Светосавским прославама дају позоришне комаде који дјелују пропагандистички, па је такве комаде требало забранити.⁸⁹ Упркос томе, српски народ у Босни и Херцеговини исказивао је велику отпорност и жилавост у одбрани властитих националних институција, па тако и српских конфесионалних школа и Светосавских свечаности, као важног елемента националне посебности.

Необјављени извори

Архив Босне и Херцеговине (АБиХ), Сарајево, Земаљска влада.

Архив Српске академије наука и уметности (АСАНУ), Београд, Историјска збирка.

Архив Републике Српске (АРС), Добој, Српска православна црквено-школска општина 1883–1910.

Архив Српске православне епархије Зворничко-тузланске (АСПЕЗТ), Бијељина, Српска православна црквено-школска општина Пурачић.

---

84 Исто, год. II, бр. 2, 1886, 27.

85 Исто, год. II, бр. 2, 1886, 28.

86 АБиХ, ЗВ, през. бр. 666, 10. V 1892.

87 Бар 1906, 36–37.

88 АРС, Добој, Српска православна црквено-школска општина 1883–1910. Допис од 17. I 1888.

89 АБиХ, ЗВ, през. бр. 1.303, 4. I 1893.

Штампа

Босанска вила, 1886, 1887, 1890, 1891, 1892, 1899, 1900, 1901.
Босанско-херцеговачки источник, 1890, 1891, 1892, 1893, 1894, 1896.
Дабробосански источник, 1888.
Источник, 1900, 1905, 1906.
Народ, 1914.
Српска ријеч, 1906.
Србске новине, 1851.
Србски дневник, 1853, 1857.
Школски вјесник, 1894.
Школски лист, 1890.

Објављени извори

Војводић, Михаило (1999): *Друштво Светог Саве (документи 1886–1891)*. Београд: Архив Србије-Друштво Св. Саве.
Zbornik zakona i naredaba za Bosnu i Hercegovinu–godina 1885. Sarajevo: Zemaljska vlada za Bosnu i Hercegovinu–Zemaljska tiskara.
Izveštaj o upravi Bosne i Hercegovine za 1906, Zagreb: С. и Кр. Zajedničko ministarstvo finansiја.
Шематизам српске православне епархије Захумско-херцеговачке за годину 1912. Мостар: Штампарија Ристе Ј. Савића.

Литература

Бар, Андре (1906): *Босна и Херцеговина, аустријска управа од 1878. до 1903. године*. Београд: Војска.
Благојевић, Гордана (2019): „Савиндан као симбол националног и религијског идентитета Срба у дијаспори“. *Црквене студије*, 16, 271–283.
Богићевић, Војислав (1975): *Писменост у Босни и Херцеговини*. Сарајево: Веселин Маслеша.
Бодрожич, Ђуро (2012): „Српски национални идентитет: извори и основи“. *Национални интерес*, год. VIII, vol. 13, бр. 1, 111–129.
Бранковић, Бошко (2020): „Култ Светог Саве и очување идентитета Срба у Босни након обнове Пећке Патријаршије“. *Осам вијекова аутокефалности и један вијек од уједињења Српске православне цркве*, Бања Лука, 61–73.
Веселиновић, Милојко (1908): „Свети Сава, школски патрон у Срба“. *Братство*, XII–XIII, 21–133.
Гиљфердинг, Александар (1996): *Путовање по Херцеговини, Босни и Старој Србији*. Београд: Службени лист СРЈ.
Дурковић-Јакшић, Љубомир (2011): „О почецима светосавске прославе у школи“. *Светосавски зборник*, 1, 21–26.
Zirojević, Olga (2014): „Sveti Sava i naši muslimani“. *Republika*, XXVI, 566–567, 22.
Islamović, Elvira (2008): *Školstvo i obrazovanje na području okruga Bihać za vrijeme austrougarske uprave*. Bihać: BZK Preporod.
Јовић, Павле (2016): „Св. Сава као покровитељ српских школа у 19. веку“. *Српска теологија данас*, Београд: Православни Богословски Факултет, 85–88.

- Kraljačić, Tomislav (1987): *Kalajev režim u Bosni i Hercegovini 1882–1903*. Sarajevo: Veselin Masleša.
- Матић, Никола (2008): *Српске православне школе у БиХ под аустроугарском управом*, Београд: К. Матић-Графиком-уно.
- Медаковић, Дејан (2016): „Идеја државности код Срба у XVI, XVII, XVIII и првој половини XIX века“. *Catena Mundi*, III, *О националном идентитету Срба*, Београд: Catena Mundi, 533–545.
- Папић, Митар (1978): *Историја српских школа у Босни и Херцеговини*. Сарајево: Веселин Маслеша.
- Папић, Митар (1972): *Школство у Босни и Херцеговини за вријеме аустроугарске окупације (1878–1918)*. Сарајево: Веселин Маслеша.
- Поткоњак, Никола (2001): *Расто Немањић–Свети Сава*, Београд: Учитељски факултет.
- Руварац, Димитрије (1898): *Животопис Ђорђа Николајевића митрополита Дабро-босанског*. Земун: Штампарија Јове Карамата.
- Руварац, Димитрије (1921): „Рецимо још коју о Светосавској песми“. *Братство*, XVI, 222–230.
- Сацак, Младенко (2010): *Преглед српске књижевности у Босни и Херцеговини у 19. вијеку*. Бања Лука: Артпринт.
- Светосавска светковина у Банјалучкој Богословији (1867)*. Нови Сад: Платонова књигопечатња.
- Споменица Друштва Светога Саве 1886–1936. године (1936)*. Београд: Друштво Св. Саве.
- Танеска, Љиљана (1998): „Свети Сава у српским школама“. *Свети Сава у српским школама*, Београд: Педагошки музеј, 5–20.
- Филиповић, Миленко (2008): „Свети Сава у култу и предању у Сјевероисточној Босни“. *Братство*, 12, 253–261.
- Ђоровић, Владимир (1996): „Култ Светог Саве“. *Братство. Избор радова објављених од 1887. до 1941. године*, Београд: Друштво Св. Саве, 419–434.

Borivoje Milošević

**SAINT SAVA CELEBRATIONS IN BOSNIA AND HERZEGOVINA
UNDER AUSTRO-HUNGARIAN ADMINISTRATION**

We can follow the organization of the Saint Sava celebrations with a suitable cultural and artistic program in Bosnia and Herzegovina from the middle of the 19th century. After the Austro-Hungarian occupation of the provinces, St. Sava's celebrations became more massive with special care being taken to ensure that the program passed in the best possible order, not to provoke reactions from the political authorities. The organizers of the ceremonies were most often Serbian church-school municipalities or schools. Saint Sava's celebrations also had their humanitarian, charitable character, they were used to raise funds for the benefit of school funds and poor students.

The local church-school municipality appointed a special board composed of the most distinguished members, which had the task of procuring money and organizing the Saint Sava celebrations. Richer church-school municipalities spent more money and organized more solemn events. Participation in the celebration itself was considered a great honor, and the mass organization of celebrations, in the village or city, was considered a sign of strong national consciousness.